

XALQ OG‘ZAKI IJODIDA FARZAND TUG‘ILISHI BILAN BOG‘LIQ MAROSIMLAR

Nosirova Sitara Shuxrat qizi

Termiz davlat universiteti

mustaqil izlanuvchisi

sitora.nosirova.24@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-3399-3913>

Annotatsiya: Surxon-Sherobod vohasida farzand tug‘ilishi va uni tarbiyalash bilan bog‘liq marosimlar (aqiqa, chilla, beshik to‘yi va oyoq to‘yi) oilaviy barqarorlikni mustahkamlash, mehnat va ijtimoiy resurslarni tartibga solish hamda diniy va ma‘naviy qadriyatlarni saqlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Bu marosimlar orqali farzand nafaqat oila, balki mahalla va jamoa hayotiga integratsiya qilinib, uning kelajakdagi ijtimoiy va ma‘naviy roli ramziy tarzda belgilangan. Shuningdek, xalq og‘zaki ijodida bu rituallar maqollar, irim-sirimlar, qo‘shiqalar va “Alpomish” dostonidagi syujetlar orqali badiiy shaklda aks etgan. Marosimlar oila, mehnat, e‘tiqod va jamoaviylik tushunchalarini uyg‘unlashtiruvchi muhim ijtimoiy va ma‘naviy institut sifatida namoyon bo‘lgan.

Kalit so‘zlar: farzand tug‘ilishi, xalq og‘zaki ijodi, aqiqa, chilla, beshik to‘yi va oyoq to‘yi.

Surxon-Sherobod vohasi aholisi ijtimoiy va maishiy hayotida oilaviy marosimlar markaziy ahamiyatga ega bo‘lgan. Xususan, farzand tug‘ilishi katta shodiyona sifatida qabul qilingan va bu hodisa atrofida shakllangan turli marosimlar oilaviy barqarorlikni ta‘minlash, mehnat resursini mustahkamlash, diniy va qadimiy e‘tiqodlarni saqlash hamda jamoaviy birlikni kuchaytirishda muhim vazifa bajargan.

O‘zbek milliy mentalitetida serfarzandlik oila barqarorligining asosiy belgisi sifatida qaralgan. Xalq orasida keng tarqalgan maqollardan «Bolali uy bozor, bolasiz uy mozor», «Qirqta bo‘lsa qiligi, o‘nta bo‘lsa o‘rni boshqa», «It bo‘l, qush bo‘l, ko‘p bo‘l» farzandga bo‘lgan yuksak munosabatni va oilaning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini namoyon qiladi¹.

Surxon-Sherobod vohasida ko‘p farzandli oila ijtimoiy barqarorlik sifatida qaralgan. Dehqonchilik va chorvachilikka tayangan an‘anaviy jamiyatda farzandlar xo‘jalikning asosiy mehnat kuchi bo‘lib, oilaning farovonligi, urug‘-aymoqning nufuzi

¹ Турсунов С. Сурхондарё этнографияси. – Т.: Tafakkur, 2020. - Б. 73.

va mahallaning barqarorligiga xizmat qilgan. Shu jihatdan qaraganda, farzand tug‘ilishi va uni beshikka belash marosimi nafaqat oilaviy, balki keng ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan. Beshikni ona tomon qarindoshlarining tayyorlashi ikki sulolani bog‘lovchi ijtimoiy ko‘prik vazifasini bajargan. Bu orqali qudalik munosabatlari mustahkamlangan, qarindoshlik rishtalari yanada yaqinlashgan. Marosimga mahalladagi hurmatli, uvali-juvali ayollarning jalb etilishi esa jamoaviylik tamoyilini kuchaytirgan. Chunki bola tarbiyasi faqat ota-onaning emas, balki butun mahallaning ma‘naviy mas‘uliyati sifatida qaralgan. Beshikning bezatilishi, uni qiblaga qaratib qo‘yish, isiriq tutatish, duo va tilaklar aytish kabi urf-odatlar jamiyatda diniy va ma‘naviy qadriyatlarning mustahkam o‘rin tutganini ko‘rsatadi. «Qo‘rqmas botir bo‘lgin», «Sog‘lom o‘sgin» kabi tilaklar bildirilib, o‘g‘il bola jasur himoyachi, qiz bola chevar sifatida tasavvur qilingan. Beshik ustiga o‘g‘il bola uchun qamchi, qiz bola uchun igna-ip qo‘yilishi orqali jamiyatdagi o‘rinlari ramziy tarzda belgilab berilgan. Shuningdek, sachala sochish, nonni bola olib qochishi kabi odatlar jamoaviy baraka, rizq-nasiba va farovonlik g‘oyalarini mustahkamlagan². Bu marosim orqali bola jamiyatga qabul qilingan, u muayyan qadriyatlar tizimiga kiritilgan va kelajakdagi ijtimoiy vazifalari ramziy tarzda belgilab berilgan. Beshikka belash marosimi Surxon-Sherobod aholisi ijtimoiy hayotida oila, mehnat, e‘tiqod, mahalla va jamoaviy birlik tushunchalarini uyg‘unlashtirib, ma‘naviy institut sifatida namoyon bo‘lgan.

Farzand tug‘ilishi bilan bog‘liq marosimlar xalq og‘zaki ijodida ham o‘zini ko‘rsatgan, ular dostonlar, maqollar va irim-sirimlarda badiiy uslubda aks etgan, bu jihat Alpomish dostonida aniq misollar bilan isbotlangan: “Shunda farzandlarning uchovini ham olib kelib, Shohimardon pining etagiga soldi. Shohimardon piri Boybo‘rining o‘g‘lining otini Hakimbek qo‘ydi, o‘ng kiftiga besh qo‘lini urdi. Besh qo‘lining o‘rni dog‘ bo‘lib, besh panjaning o‘rni bilinib qoldi”³. Bu belgi qahramonning tanlangani, ilohiy himoya va g‘ayritabiiy qudrat sohibi ekanining ramzi sifatida talqin qilinadi.

“Qizining otini Qaldirg‘ochoyim qo‘ydi. Boysariniig qizining otini oy Barchin qo‘ydi. Ana shunda Shohimardon piri Hakimbekka oy Barchinni atashtirib, beshkirti qilib: «Bu ikkovi er-xotin bo‘lsin, Hakimbek bilan hech bir kishi barobar bo‘lolmasin, omin ollohu akbar», deb fotihani betiga tortdi. Shohimardon piri turib jo‘nab ketdi, odamlarning ko‘zidan g‘oyib bo‘lib ketdi”⁴. Ushbu epizodda ism qo‘yish, panja bosish

² Бешик билан боғлиқ урф-одатлар // Ўзбекистон номоддий маданий мероси рўйхати. – Б. 60.

https://www.academia.edu/103092868/List_of_Intangible_Cultural_Heritage_of_Uzbekistan

³ Алпомиш: Ўзбек халқ қахрамонлик достони. Айтувчи: Фозил Йўлдош ўғли, ёзиб олувчи: М.Зарифов. - Т.: Шарк, 1998. – Б. 17.

⁴ Алпомиш: Ўзбек халқ қахрамонлик достони. ... – Б. 17.

va atashtirish marosimlari orqali qahramonlarning kelgusi hayoti, ularning qudrati va o‘zaro bog‘liq taqdiri badiiy jihatdan asoslab beriladi.

Farzand tug‘ilganda o‘tkaziladigan marosim aqqa islomiy an’anaga asoslangan bo‘lib, u bolaning jamiyatga kirib kelishini anglatuvchi muhim diniy-ijtimoiy tadbir sanaladi. Unga ko‘ra, o‘g‘il farzand uchun ikki qo‘y, qiz farzand uchun bir qo‘y so‘yilib, qarindosh-urug‘ va qo‘shnilarga ziyofat berilgan⁵. Shu orqali bolaning dunyoga kelishi nafaqat oila, balki butun mahalla uchun quvonchli voqea sifatida nishonlangan. «**Alpomish**» dostonida ham bu marosim oddiy diniy amal sifatida emas, balki qahramon taqdirini belgilab beruvchi ramziy bosqich sifatida talqin qilinadi. Dostonda Alpomishning tug‘ilishi katta to‘yga tenglashtirilishi xalq ongida farzand dunyoga kelishi ulkan ijtimoiy ahamiyat kasb etganini ko‘rsatadi. Bu holat oilaning jamiyatdagi o‘rni, farzandga bo‘lgan yuksak ehtirom va umidlarni ifoda etadi. Shu bilan birga, aqqa orqali bola jamoa tomonidan duo va ezgu tilaklar bilan qabul qilinadi, ya’ni u muayyan ma’naviy qadriyatlar tizimiga kiritiladi. Aqqa marosimi eposda ham, hayotda ham oilaviy quvonchni jamoaviy bayramga aylantiruvchi, urf-odat va ijtimoiy munosabatlarni uyg‘unlashtiruvchi muhim an’ana sifatida namoyon bo‘ladi.

Chaqaloq tug‘ilgandan so‘ng boshlanadigan qirq kunlik “chilla” davri xalqona e’tiqodlarga ko‘ra ona va bolani yovuz kuchlardan asrashga qaratilgan muhim bosqich hisoblangan. Bu davr o‘ta ehtiyotkorlik bilan o‘tkazilib, ona-bola doimiy nazorat va himoyada bo‘lgan⁶. Surxon-Sherobod hududida chilla qoidalariga qat’iy amal qilingan. Chillali ayol yolg‘iz qoldirilmagan, uyga xom go’sht kiritilmagan, janozadan kelgan kishi darhol kiritilmagan, bolasi turmaydigan ayollar irim qilib uyga qo‘yilmagan. Shuningdek, chaqaloqqa “ko‘zmunchoq” taqilib, uni yomon nazardan saqlashga harakat qilingan. “Chilla” davri tugab, chaqaloq va onasi bu davrdan eson-omon o‘tib olgach, bu uyda bug‘doydan qovurmoch qilinib, qo‘ni-qo‘shni, bolalarga tarqatilgan va chaqaloq bilan birga eng yaqin kishilaridan birinikiga yoki piru-badavlat xonadonga mehmonga borishgan. Bu “Chilla qochdi”, tojiklarda esa “Chilla guzoron” deb atalgan⁷. Borgan joydagi uyning egasi chaqaloqning peshonasidan o‘pib, yuzi yorug‘ bo‘lib yursin, deb oq sarmo bergan⁸. O‘z o‘rnida aytish kerakki, agar “chaqaloqning peshonasidan o‘psa ulug‘ odam, arbob, qo‘lidan o‘psa xayru-saxovatli, ko‘kragidan o‘psa dongdor polvon bo‘larmish”, degan aqidaga ham ishonishgan. An’anaga ko‘ra, voha qishloqlarida “oqlik”

⁵ Турсунов С. Сурхондарё этнографияси. – Т.: Tafakkur, 2020. - Б. 74.

⁶ Турсунов С. Сурхондарё этнографияси. – Т.: Tafakkur, 2020. - Б. 74.

⁷ Файзуллаева М.Х. Ўзбек таомлари билан боғлиқ анъаналар (Сурхон воҳаси мисолида). – Т.: Yangi nashr, 2010. – Б. 20.

⁸ Дала ёзувлари, Олтинсой тумани Вахшивор қишлоғи. 2023 й.

ramzi sifatida un sepib ko‘rishilsa⁹, Samarqand tojiklarida esa “boy-badavlat bo‘lsin” deb, chaqaloq og‘ziga yog‘ surtilgan¹⁰. Bu urf-odatlar zamirida chaqaloqning kelajagi undek oq, yorug‘ bo‘lishini, to‘kin-sochin hayot kechirishini niyat qilish kabi ezgu istak-umidlari mavjud bo‘lgan. “Chilla qochdi” qovurmochining aynan bug‘doydan qilinishing ramziy ma‘nosi bo‘lib, bug‘doy boylik, rizq-ro‘z vositasi va manbai hisoblanib, “o‘zidan shu bug‘doy urug‘iday ko‘paysin”, degan niyatlar yotgan. Xalqimizning azaliy an‘anasiga ko‘ra chillali uyda qirq kun chiroq yonib turishi va chilla chiqishi *qovurmoch* pishirish bilan nishonlanishi kerak¹¹. Shu tufayli xalqimizda xasis va ochko‘z kishilarga nisbatan “chillada chiroq, qirqida qo‘rmoch ko‘rmagan”, iborasi ishlatiladi. Chilla davri bilan bog‘liq bu harakatlar bolaning kelajakdagi ijtimoiy maqomi va orzu qilingan fazilatlarini ramziy ifoda etgan. «**Alpomish**» dostonida ham chilla davri ramziy-badiiy mazmunda aks etadi: «Chaqaloqqa qarshi yovuz quvvatlar kirishiga yo‘l qo‘yilmadi, ona va bola himoyada edi. Baxshi qo‘shig‘i bilan duo qildi, har bir harakat bolaning kelajakdagi mardligi va saodatini anglatar edi». Bu tasvir orqali xalq og‘zaki ijodida chilla nafaqat maishiy ehtiyotkorlik davri, balki ezgu tilak va kelajakka umid davri sifatida ham talqin qilingan.

Farzand tug‘ilgandan keyin oilada o‘tkaziladigan muhim tadbirlardan biri beshik to‘yi hisoblanib, o‘g‘il farzand bo‘lsa, uni beshikka belash to‘qqiz, o‘n yoki o‘n bir kundan so‘ng, to‘ng‘ich farzand qiz bola bo‘lsa, bu oilaning yetti pushti ma‘mur bo‘ladi, deb yetti kundan keyin beshik to‘y o‘tkazganlar¹². Har bir oila o‘z quvvatiga qarab qo‘y yoki echki so‘yib, qo‘ni-qo‘shni, qarindosh-urug‘ va do‘stlarini taklif qilgan. Kelling onasi beshik anjomlari «qo‘lbog‘», «taxpo‘sh», «qavus», «gavrapo‘sh», «yopug‘» ni tayyorlab kelgan. Beshikka solishdan avval beshik «xalos»lanib, isiriq tutatilgan. Bola-chaqasi ko‘p, yoshi ulug‘ bir nikohli momo bolani beshikka solgan va «Bismillohu rahmonu rahim» deb boshlab, «kuchuk jonlariya ketinglar, ega jonisi keldi» deya bolani yovuz ruhlardan tozalagan¹³.

Byeshikka belash vaqtida chaqaloqning onasiga “Non kuch-quvvating bo‘lsin, nasibang qo‘sha-qo‘sha bo‘lsin”, deb bir juft non tishlatishadi¹⁴. Beshik boshiga ham bir juft kulcha qo‘yishadi¹⁵. Chunki, xalq orasida nonni turli balo-qazolarni, yomonliklarni

⁹ Хамрокулова Б. Сурхондарё воҳасида бола туғилиши ва тарбияси билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар (XIX аср охири – XX аср бошлари).: Тарих фан. ном. ... дисс. – Тошкент, 2002. – Б. 80.

¹⁰ Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков. По материалам конца XIX – начала XX в. // ТИЭ. – М.-Л.: АН СССР, 1959. Т. 44. – С. 58.

¹¹ Хамрокулова Б. Сурхондарё воҳасида бола туғилиши ва тарбияси билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар (XIX аср охири – XX аср бошлари). ... – Б. 80.

¹² Турсунов С. Сурхондарё этнографияси. – Т.: Tafakkur, 2020. - Б. 74.

¹³ Турсунов С. Сурхондарё этнографияси. – Т.: Tafakkur, 2020. - Б. 74.

¹⁴ Дала ёзувлари. Сариосиё тумани Телпакинор қишлоғи. 2023 й.

¹⁵ Дала ёзувлари. Олтинсой тумани Жоби ва Қарлуқ қишлоқлари. 2023 й.

oldini oluvchi sehrli kuchga ega deb tushunilgan. Shirinliklardan sochqi sochilishi “Bolaning umri shirin va totli bo‘lsin, butun hayoti davomida sochqiday sochilgan rizqini yig‘ib-terib yeb yursin”, degan niyat yotgan¹⁶. Darband qishlog‘ida esa ota-bobolardan qolgan udum sifatida shirinliklarni birinchi bo‘lib yosh bolalar totib ko‘radi¹⁷.

Beshikka dasturxon yopilishi bolaning rizqli oq bo‘lishiga qaratilgan¹⁸. Denov tumani Qo‘shchinor qishlog‘ida bolani beshikka solishdan oldin rizq-nasibali bo‘lsin, deb uni supraga solib, ikki ayol u yoqdan bu yoqqa yumalashgan va so‘ngra beshikka belashgan¹⁹.

Shuningdek, bu marosimda ko‘pni ko‘rgan ayollar yosh onaga bolaga qarashni, uni cho‘mltirishni va alla aytishni o‘rgatgan. Ushbu marosim oila va mahalla a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlarini mustahkamlaydigan muhim ijtimoiy ritual sifatida ahamiyatga bo‘lgan.

Bola yura boshlagan paytda o‘tkaziladigan an‘anaviy marosim bo‘lib, Surxon-Sherobod va ayrim hududlarda uni «tushov kesdi» deb ham atashgan. Bu marosim bolaning hayotda mustaqillikka qadam qo‘yishini ramziy tarzda nishonlaydi. Rivoyatlarga ko‘ra, ilgargi zamonlarda bolalar tug‘ilgandan keyin turib yura boshlagan. Ayrim hadis va rivoyatlarda qaysidir payg‘ambar namoz o‘qib o‘tirganda yangi tug‘ilgan chaqaloq uning joynamozi oldidan yurganda oyog‘iga «tushov sol» deb aytganligi qayd qilingan. Shu vaqtdan beri bola tug‘ilgandan keyin yoshiga yetganida yurishga harakat qila boshlaganda «tushov kesdi» udumi o‘tkazila boshlagan²⁰. Marosimda bola birinchi qadamlarini tashlashi bilan ota-ona va yaqin qarindoshlar uni ko‘rishib, yaxshi tilaklar aytishadi. Bu odat nafaqat bolaning salomatligi va tez rivojlanishiga umid bildirish, balki uni jamoa hayotiga kiritish, oila va mahalla a‘zolari orasidagi ijtimoiy aloqani mustahkamlash vazifasini ham bajaradi. Shu tariqa oyoq to‘yi bola hayotda mustaqillikka qadam qo‘yishini va uning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini belgilaydi.

Alpomish dostonida har bir marosim nafaqat ijtimoiy va diniy funksiyaga ega, balki epik syujetda muhim estetik vazifa ham bajaradi. Farzand tug‘ilishi ota-onaning farzandsizlik holati bilan bog‘liq epik motivatsiyadan boshlanadi, yangi avlod, yangi Alp tug‘ilishi, oilaviy qadriyat va jamoaviy birlik ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Qahramonga ism qo‘yish va ikkinchi nom berish orqali magik qudrat va shomonlik elementlari ham qo‘shiladi. Dostonda shunday syujet bor: “Alpomish enadan tug‘ilgan

¹⁶ Файзуллаева М.Х. Ўзбек таомлари билан боғлиқ анъаналар (Сурхон воҳаси мисолида). – Т.: Yangi nashr, 2010. – Б. 20.

¹⁷ Дала ёзувлари. Бойсун тумани Дарбанд кишлоғи. 2023 й.

¹⁸ Дала ёзувлари. Жарқўрғон тумани Минор кишлоғи. 2023 й.

¹⁹ Дала ёзувлари. Денов тумани, Қўшчинор кишлоғи. 2023 й.

²⁰ Турсунов С. Сурхондарё этнографияси. – Т.: Tafakkur, 2020. – Б. 75.

vaqtda Shohimardon piri borgan edi, Shohimardon piri etagiga solgan edi, otini Hakimbek qo‘yib, o‘ng eyniga besh panja urgan edi, Shohimardon piring tarbiyat kilganidan o‘tga solsa, kuymas edi, qilich solsa, o‘tmas - edi, ul sababni qalmoqlar bilmasdan, qanday baloga duchor bo‘lib qoldik, deb alanglashib qolgan edi»²¹. Jumladan, dostonda Alpomish tug‘ilgan paytda Shohimardon piri huzurga kelib, chaqaloqni etagiga soladi va unga Hakimbek deb nom beradi. Shu bilan birga, uning o‘ng yelkasiga besh panja uradi. Bu harakat ramziy ma‘no kasb etib, qahramonga g‘ayritabiiy kuch va ilohiy himoya bag‘ishlanganini anglatadi. Uning bunday jasorat va daxlsizlik sifatleri ilohiy qudrat sifatida talqin etiladi. Shu tariqa tug‘ilish va nom berish marosimi qahramonning kelgusidagi jasoratlariga zamin yaratadi.

Surxon-Sherobod vohasida farzand tug‘ilishi va uning tarbiyasi bilan bog‘liq marosimlardan aqiqa, chilla, beshik to‘yi va oyoq to‘yi oilaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o‘yna, xalq og‘zaki ijodida maqollar, irim-sirimlar, marosim qo‘shiqlari va doston syujetleri orqali o‘z aksini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alpomish: O‘zbek xalq qahramonlik dostoni. Aytuvchi: Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li, yozib oluvchi: M.Zarifov. - T.: Sharq, 1998. – B. 17.
2. Tursunov S. Surxondaryo etnografiyasi. – T.: Tafakkur, 2020. - B. 73.
3. Файзуллаева М.Х. Национальная пища в традициях и обрядах населения Сурханского оазиса (первая половина XX века) // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.07 – Этнография, этнология и антропология. Институт истории АН Республики Узбекистан. Ташкент: 2010. - 30 с.
4. Fayzullayeva M.X. O‘zbek taomlari bilan bog‘liq an‘analar (Surxon vohasi misolida). – T.: Yangi nashr, 2010. – B. 20.
5. Hamroqulova B. Surxondaryo vohasida bola tug‘ilishi va tarbiyasi bilan bog‘liq urf-odat va marosimlar (XIX asr oxiri – XX asr boshlari): Tarix fan. nom. ... diss. – Toshkent, 2002. – B. 80.
6. Kislyakov N.A. Semya i brak u tadjikov. Po materialam konsa XIX – nachala XX v. // TIE. – M. - L.: AN SSSR, 1959. T. 44. – S. 58.
7. Beshik bilan bog‘liq urf-odatlar // O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi ro‘yxati. https://www.academia.edu/103092868/List_of_Intangible_Cultural_Heritage_of_Uzbek

²¹ Алпомиш: Ўзбек халқ қаҳрамонлик дostonи. Айтувчи: Фозил Ёўлдош ўғли, ёзиб олувчи: М. Зарифов. - Т.: Шарқ, 1998. – Б. 225-226.